

УДК 27–72:33

ЕКОНОМІКА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ХРИСТІАНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДУМКИ**ECONOMICS IN THE CONTEXT OF MODERN CHRISTIAN SOCIAL THOUGHT****Кислий А. О.,**

кандидат філософських наук, доцент,
докторант кафедри богослов'я та релігієзнавства,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна),
e-mail: a.kysliy@ukr.net

Kysliy A. O.,

PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor,
Candidate for a doctor's degree of the Department of
Theology and Religious Studies, National Pedagogical
Dragomanov University (Kyiv, Ukraine),
e-mail: a.kysliy@ukr.net

Розкрито актуальність вивчення питання економічних відносин у християнській соціальній думці. З'ясовано, що основними джерелами сучасних богословських та релігієзнавчих досліджень господарсько-економічної діяльності є Біблійні тексти та широке коло творів Святих Отців і Вчителів Церкви. Складність християнського підходу до економічних питань полягає у конфесійних особливостях розуміння церковно-світського діалогу та позиціонування Церкви в глобалізованому світі. Доведено, що сучасне християнство не заперечує наявність матеріальних благ, але головними визначає духовні цінності. Фундаментальною ціллю існування людини та суспільства проголошується участь у Божому творінні земного світу любові заради спасіння та життя вічного.

Ключові слова: економіка, економічні відносини, господарсько-економічна діяльність, багатство, бідність, праця, сучасна християнська думка.

The relevance of studying the issue of economic relations in Christian social thought is revealed. It is revealed that the Biblical texts and a wide range of works of the Holy Fathers and Teachers of the Church are the main sources of modern theological and religious studies of economic and economic activity. The complexity of the Christian approach to economic issues lies in the confessional features of understanding church-secular dialogue and positioning of the Church in a globalized world. It is proved that present Christianity does not deny the existence of material wealth, but the main determines spiritual values. The fundamental purpose of the existence of man and society is proclaimed in God's creation of the earthly world of love for the sake of salvation and eternal life.

Keywords: economics, economic relations, financial-economic activity, wealth, poverty, labor, modern Christian thought.

Проблеми становлення України як європейської цивілізованої економічно розвинутої держави, істотні зміни у світобаченні сучасного українського суспільства, що відбулися за останні десятиліття, суттєво вплинули на осмислення місця і значення християнських цінностей у системі соціально-економічних відносин.

Актуальність розробки християнськими мислителями економіко-теоретичних проблем зумовлена як кризою класичної політекономії, про яку багато сказано в академічних дослідженнях, так і наявністю дуже серйозних ознак системної кризи господарської діяльності у провідних країнах світу. Черпаючи ідеї з арсеналу філософії епохи гуманізму та просвітництва, політекономія ставить методологічні питання об'єктивної шкали ієрархії людських, в першу чергу матеріальних потреб і межі їх господарського вирішення в різних вимірах суспільного буття. Обмеженість ресурсів, екологічна криза, наростання гострої непомірної

розбіжності між багатством і бідністю, нерівності доходів громадян і пов'язані з цим демографічні дисбаланси актуалізують евристичні дослідження та історичний досвід людства з метою гармонізації цінностей та інтересів особи і суспільства, збалансування матеріального та духовного виробництва і споживання. Світові фінансові кризи є результатом тих глибоких суперечностей, які накопичуються у світовому господарстві. На жаль, зазвичай мало хто з учасників численних дискусій, що точаться навколо фундаментальних засад економічних теорій, звертають увагу на те, що дане питання пов'язане не лише з економічним вченням, а й з історією, етикою, соціологією, філософією, релігієзнавством, богослов'ям.

Отже, метою статті є дослідження актуальної проблеми світоглядних особливостей господарсько-економічних відносин на основі аналізу сучасної соціальної християнської думки як концепту філософсько-богословського дискурсу. Адже в умовах сьогочасного розвитку суспільно-економічних відносин в Україні та світі вкрай потрібний неупереджений аналіз та кардинальне оновлення економічної теорії і, відповідно, політико-правової практики господарювання, де Християнська церква та релігія матиме не лише духовно-моральну складову, а й зможе значною мірою впливати на прийняття господарських рішень, що характерно для провідних Європейських держав.

Вивчення зв'язку релігійного й економічного факторів представляє великий інтерес не лише в площині наукових концепцій, а й для розвитку менеджменту, теорії мотивації, аксіології та психології праці, підготовки священників, які в перспективі отримають знання, необхідні для господарського служіння в Церкві та суспільстві, що буде побудовано на основі професіоналізму, високих моральних якостей як відповідь на соціально-економічні трансформації.

Розвиток ліберальної демократії (за Хабермасом) закономірно повинен привести до присутності та повноцінної діяльності релігійних громад у суспільному середовищі. Вони, керуючись конфесійними переконаннями, за допомогою релігійних понять вноситимуть свій вклад в суспільну дискусію. Участь віруючих громадян та священства у вирішенні публічних суспільно значущих проблем передбачає філософсько-богословське осмислення та виклад релігійних понять на зрозумілій мові для взаємного просвітницького діалогу. Аналіз сучасної економічної складової розвитку суспільства з релігійних позицій відбувається в межах перегляду методології богословських досліджень з урахуванням здобутків сучасних гуманітарних і суспільних наук. Звичайно, об'єктом дослідження і критики неминуче стає і саме релігійне співтовариство.

Проблема економіки в контексті сучасної християнської думки вітчизняними науковцями висвітлена частково в роботах таких авторів, як І. Вовк, В. Ковальчук, П. Костюк, М. Лазарович, Б. Лановик, П. Леоненко, М. Сарай, С. Степаненко, М. Хома, П. Яроцький, П. Юхименко. Відомими

іноземними дослідниками християнських ідей в економіці є Кароль Войтила, Майкл Новак, Матеуш Зіємба, Норберт Нойхауз, Роберт Кеннеді, Роберт Сіріко, Самуель Грег, Томас Вудс. Серед сучасних авторів, що звертаються до означеного питання помітно виділяються Т. Коваль [2], І. Назаров [4; 5], М. Сомін [9; 10], В. Сімонов (ігумен Філіп) [8]. Їхні роботи присвячені актуальним проблемам взаємодії Церкви, суспільства і держави в господарській сфері. Вони базуються на аналізі новозавітної писемності та широкого кола творів Святих Отців і Вчителів Церкви, вивченні офіційних церковних документів. В дослідженнях простежується еволюція поглядів на суспільно-економічні процеси як всередині, так і поза межами церковною організму.

У християнських теоретиків основне місце у вивченні економіко-теоретичних питань відводиться трактуванню поняття Святого Письма та Отців Церкви. Біблійні тексти Старого та Нового Завітів для них є фундаментальним джерелом сучасного опрацювання та обґрунтування сутності господарсько-економічної діяльності. В Біблії значна увага приділяється основним економічним поняттям (власність, багатство, прибуток, праця, господарський процес і його ефективність), пояснюється бідність, дається етична оцінка джерел і шляхів отримання багатства, його розподілу і використання. Для господарської діяльності віруючої людини цілком прийнятними вважаються як натуральне виробництво, так і товарно-грошові відносини, що спрямовані на отримання прибутку чесним шляхом.

Велике значення приділяється поглядам таких Святих Отців, як Климент Олександрійський, Василь Великий, Симеон Новий Богослов і звичайно Іоанн Златоуст, вчення якого розглядається як вершина святоотцівської майнової етики. Для повноцінного розуміння означених проблем філософи та богослови звертаються до праць Августина Аврелія, Томи Аквінського, католицької соціальної доктрини та поглядів Макса Вебера на протестантську етику.

Складність богословського підходу до вивчення економічних відносин, на думку Соміна М., полягає у конфесійних особливостях розуміння власності, багатства, бідності, милостині тощо. Тому доречно спочатку визначити основні парадигми ставлення до власності. Таких парадигм він в одній роботі називає три: 1) загальноприйнята доктрина, або «клизмизм»; 2) святоотцівське майнове вчення; 3) протестантська етика [9], а в іншій – чотири: 1) економіка дива; 2) поміркована доктрина; 3) святоотцівське майнове вчення; 4) протестантська етика [10].

Економіка дива. Ця парадигма має євангельське обґрунтування: «тільки віруй – і тоді все тобі буде», Господь усе дає за вірою, у тому числі й матеріально необхідне. Як з точки зору науки, так і віри, подібна теорія видається сумнівною і навіть абсурдною, адже не узгоджується ні зі здоровим глуздом, ні з Божою волею щодо призначення світу і людини [10].

Поміркована або загальноприйнята доктрина. Згідно з нею приватна власність є умовою для існування, гарантом громадянських свобод і

морального розвитку особи. Наявність власності і навіть багатства – не є злом за умови незалежності від нього: «не багатство володіє людиною, а людина – багатством» [9; 10].

Святоотцівське майнове вчення. У вченні Отців Церкви питання власності розглядають на двох рівнях: особистому – повне відкидання власності (аскетизм) та взаємин з ближніми – спільність майна, правдиве ставлення до власності на основі любові до ближнього. Адже в суспільстві з високим ступенем моральності кожен має піклуватися про інших [9; 10].

Протестантська етика. Добробут і багатство розглядаються як позитивні християнські цінності. А тому підприємництво і прагнення збільшувати прибуток за допомогою легітимних механізмів розуміється як благо не лише для окремих людей, адже завдяки їхній діяльності збільшується добробут усього суспільства [9; 10].

В історії християнської думки відоме розуміння праці як прокляття, наслідок первородного гріха, покарання всіх людей за непослух волі Господа. Такий підхід актуальний і для сучасних досліджень світоглядних основ економічної науки. Відомий сучасний вчений Назаров І. вважає, що з позиції християнства проблеми сучасного господарства, є «проявами аномального стану буття, мають трансцендентне коріння – вони походять від радикального прорахунку свободної волі людини, що в певний момент розходиться з волею її Творця» [5, с. 18]. На його думку, така розбіжність людської волі з волею Бога, що розуміється як гріх, це не просто «суб'єктивна провина», а «промах, невлучення в ціль». Таким чином, ухилення від заповідей Божих є ознакою того, що людина розминеться не тільки з Богом, але і з самою собою. Отже, первородний гріх, що лежить в самих витках земної історії людства – це радикальний прорахунок людської свободи. Через первородний гріх людина втратила можливість черпати Божественну силу і підпорядковується необхідності постійно задовольняти свої матеріальні потреби у боротьбі за існування, протистояння чисельним соціальним та природним загрозам. З того часу виснажливі зусилля, «праця в поті чола» стає основою господарювання, насущним принципом усієї економічної історії людства. В сучасній економічній теорії, вважає Назаров І., категорія первородного гріха випала з академічного дискурсу, в ній не знайшлося місця Христу, ні як Спасителю, ні як Праведному Судді, а головними поняттями є «ринок», «конкуренція», «користь», «виживання», «переможців не судять» тощо. Нова реальність, для якої звичними стали перманентні кризи, суспільні потрясіння, непередбачуваність, конкуренція, обсяги ВВП, стратегічні пріоритети, нові можливості вимагає заглиблення у докорінні проблеми, які приводять до питання про потреби людей і мотиви ведення бізнесу. Значна увага до природних і виробничих матеріальних ресурсів відволікає від важливішої альтернативи – духовності, хоча вона є вічною та безмежною, адже причиною її існування є задум Божий [5].

Сучасна богословсько-теологічна інтерпретація біблійної теми про працю спрямована на сприяння розвитку людини і розкриття її здібностей. Християнські мислителі різних конфесійних переконань стверджують, що праця характерна як для Бога – Творця всесвіту, так і Ісуса Христа, який працював теслею, Діви Марії, Апостолу Павлу, Антонію Великому, Преподобному Сергію Радонезькому та ін.

Західні церкви на сьогодні мають багатий досвід соціального служіння для вирішення проблем, зумовлених сучасним економічним розвитком. Найбільш завершеним вченням про працю, господарські, трудові відносини є соціальна доктрина Католицької церкви. Вона починає формуватись з кінця XIX ст. у тісному взаємозв'язку з соціальними, економічними і політичними проблемами. Найбільш відомим папським посланням, де поряд з поширенням християнської етики окреслювались «соціальні» або «робітничі» питання, стала енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» (*Regrum Novarum*). Починаючи з послань Іоанна Павла II «Сотий рік» (*Centesimus Annus*), мова соціальних енциклік наближається до академічних економічних дискусій, що відбувається в науково-практичному світовому просторі. Головними принципами соціально-економічного вчення Католицької Церкви визначаються субсидіарність, індивідуальність, солідарність, універсальність та спільність блага [3].

Основою трудової діяльності, що складалася протягом тривалого часу, є християнська етика. Найважливіші католицькі документи розглядають проблему господарювання не тільки як економічну і організаційну, а, головним чином, релігійну та моральну, розвивається ідея «етичних фінансів». Християнська мораль розглядає прибуток та багатство як результат фізичної та інтелектуальної трудової діяльності. При цьому головними та пріоритетними виділяються духовні надбання, вітаються обмеженість та стриманість у матеріальних благах. Трудова діяльність не розглядається як основна та остаточна життєва мета. Найважливіше – це Бог і участь людини у Його земному творінні світу любові заради спасіння та життя вічного.

Засади економічної діяльності для християнства будуються не лише на етичних принципах, але й антропологічних. Католицька Церква не засуджує лібералізацію ринку, але вимагає поваги не до техніки, а до людської особистості – суб'єкта праці. Праця є основою добробуту і джерелом духовного життя людини, рівного молитві і покаяння, приносить не тільки радість і задоволення, але і гіркоту та страждання. Тому людина не повинна розглядатись на одному рівні лише як виробник і споживач, роботодавець і робітник. Досягнення матеріального процвітання і духовного щастя кожної людини на Землі шляхом забезпечення всіх людей є найважливішим суспільним ідеалом.

В умовах глобалізації на шляху до загального добробуту прибуток розглядається католиками як знаряддя для реалізації гуманітарних і соціальних завдань, що повинні включати перерозподіл багатств між різними частинами нашої планети

та допомогу слаборозвиненим країнам. Адже вільної ринкової циркуляції капіталів, яку встановлюють транснаціональні корпорації, недостатньо. Рішення економічних проблем вимагає прийняття непопулярних заходів, при яких можуть обмежуватися права і соціальний захист трудящих, але сприяють виробнику, ущемляючи інтереси споживача. Тому Католицька Церква неодноразово висловлювала підтримку діяльності різних міжнародних організацій, які рекомендують сучасним підприємствам займатись не лише виробництвом і розподілом товарів, накопичувати капітал, а й виконувати соціальну функцію побудови більш справедливого, солідарного, братнього і толерантного суспільства мирного співіснування традицій, культур, релігій.

Католицька церква має не лише моральну оцінку економічного розвитку, а й пропонує власну мікро- та макроекономічну концепцію, дає конкретні рекомендації для християн та послідовників інших релігій, для підприємців і великих трансконтинентальних корпорацій, для державних і міждержавних міжнародних організацій. Соціальна доктрина намагається конкретизувати підходи та вимоги до практично всіх аспектів трудових відносин. Забезпечення права на працю всіх людей незалежно від расового, гендерного чи соціального становища. Захист права молоді, жінок та іммігрантів на працю та професійне навчання. Чесного виконання робітниками своїх обов'язків, забезпечення роботодавцями відповідно до трудового договору гідної оплати та належних умов праці, розумної тривалості робочого часу та відпочинку. Вирішення проблеми загальної зайнятості, зростання прибутку на душу населення, боротьби з голодом і бідністю державними урядами та міжнародними організаціями. Оновлення світового економічного і соціального порядку шляхом накопичення доходів для сьогодення і майбутнього, а не простим перерозподілом багатств.

Засуджуються всі види дискримінації, надмірні багатство і розкіш, лихварство, трудове насильство та експлуатація, ігнорування потреб бідних, життя заради накопичення багатства виключно для себе, примусова і дитяча праця, торгівля людьми та людськими органами тощо. Відсутність можливості та умов для роботи шкодить людській гідності, породжує несправедливість, бідність, кримінал і насильство. Особливим є питання безробіття молоді та людей похилого віку. Заради збереження сучасної економічної системи, яка заснована на «поклонінні грошам», цілі покоління не мають можливості ні працювати, ні вчитися і ризикують залишитись за межами сучасного цивілізаційного розвитку. Значна увага приділяється питанню роботи з людьми з обмеженими розумовими і фізичними можливостями, колишніми наркоманами, алкоголіками і ув'язненими.

Католицька церква сьогодні по-новому розуміє трудовий конфлікт. Науково-технічний прогресі глобальний ринок, комп'ютеризація і роботизація неминуче ведуть до збільшення продуктивності, наслідком чого є посилення експлуатації працівників

та пошук дешевої робочої сили. Знижується роль профспілок та інших громадських організацій, що довгий час виконували функцію забезпечення соціального захисту трудящих. Пріоритетними вважають індивідуальні можливості людини, ініціативність та важливість захисту своїх прав.

Протестантські церкви вважають будь-яку працю морально виправданою і корисною як для окремої людини, так і всього суспільства. Вона має Божественний початок і є служінням Господу і ближньому, головним обов'язком людини у земному житті. Всі люди повинні працювати, щоб накопичувати матеріальний достаток, багатство, яке є лише засобом, а не сенсом людського життя. Протестантський лідер Мартін Лютер стверджував, що тільки праця в ім'я Бога веде до спасіння. На переконання Жана Кальвіна, матеріальний успіх людини є знаком Богообраності. Тому багато дослідників, починаючи з Макса Вебера, вважають, що протестантизм зіграв важливу роль у становленні капіталізму [1].

У протестантському середовищі виник «новий» тип етики з притаманними їй такими особливостями: 1) ставлення до праці як до покликання; 2) прагнення до отримання прибутку – більшого, ніж необхідно, щоб забезпечити себе і свою сім'ю; 3) «аскетизм в світі», тобто ощадливість, строгість у використанні отриманого багатства. Основними біблійними принципами в економічній сфері визначаються: право власності; ревно праця; свобода підприємництва; благодійність [11].

Всі люди повинні добре працювати, бути на своєму місці відповідно до покликання. Гроші самі по собі є дарунком Божим людям і повинні бути благом для всього суспільства. Отриманий прибуток, багатство пропонується використовувати на допомогу бідним і нужденним шляхом створення нових робочих місць, стимулювання професійного навчання. Бог благословляє таку працю, тому несумлінне її виконання вважається гріхом. Праця як форма служіння Богу повинна підпорядковуватись системі економічних відносин, що існують в історичній практиці людства.

Протестантські церкви засуджують примусову працю і роботу малолітніх, затримку заробітної плати або її неадекватність, жорстоке поводження з найманими працівниками. В сучасних умовах пропонують укладати трудові договори, вести діалог між роботодавцями і працівниками по всіх соціальних питаннях, гуманізацію світу праці.

Щодо позицій православ'я, то, на жаль, воно ще не має достатньо напрацьованих теоретичних досліджень з економічних питань, відчувається брак сучасних концептуальних документів Церкви з проблем господарчої діяльності. Фактично продовжується культивування філософії соціально-економічних відносин, сформованої на початку ХХ ст. Виявляється відносна теоретична та практична пасивність православних у господарчому житті, що простежується у порівнянні з іншими християнськими конфесіями чи нехристиянськими релігіями.

Соціальна концепція православної церкви розуміє власність як дар Божий. Церква визнає різні форми власності: державну, громадську, корпоративну, приватну та ін. Але до цього переліку не входить церковна власність, яка є пожертвуванням Богу і тому недоторканна. В той же час Церква утримується від суджень про сучасні економічні відносини, що складаються в світовому геополітичному просторі в аспекті стимулювання соціально-економічного розвитку та благополуччя. Ключовим пунктом соціальної доктрини є вимога безумовної допомоги бідним і немічним та справедливий розподіл суспільного продукту. Православ'я бачить свій етичний ідеал праці у монастирському укладі життя. Кожний мирянин повинен бути «монахом у серці своїм». В результаті вся світська праця стає ніби другорядною у порівнянні з чернечим покликанням [6; 7].

Найважливішою заповіддю сучасного господарського життя в християнстві стає благодійність, що розуміється як прояв любові, причому не тільки до «ближнього», а й до «всіх нужденних». Християнство розуміє благодійність як «потаємну справу», адже вона повинна бути непоказною та нічого неварта, якщо здійснюється заради слави.

Очевидним є те, що релігії відрізняються духовністю, якої так не вистачає сучасному ринковому безликому світу, в якому основною цінністю вважаються гроші, соціальний статус і престиж. У різних релігійних традиціях є багато цінностей, пов'язаних з темою праці. Перш за все, це гідність людини, солідарність, соціальна справедливість та мир у світі. Релігії володіють системою етичних цінностей, комплексом моральних законів, які виходять за межі теоретичного богослов'я, адже віруючі, крім виконання обрядів та настанов, долучаються до всіх сторін соціокультурної та соціально-економічної дійсності [12, с. 100–101].

Сьогодні все більше поширюється суспільна думка, про те, що церкви стають досить помітним фактором у боротьбі за умови, необхідні для виживання в хаосі сучасного світу і забезпечення людини всілякими благами, а не ретранслятором істини. Духовенство вважає корисним та необхідним спілкування з різними релігійними конфесіями для пошуку спільних цінностей та можливих шляхів розв'язання проблем, викликаних розвитком економіки і, разом з тим, з обережністю ставляться до теологічних обговорень, побоюючись за власну ідентичність і визнаючи складність світоглядного синтезу [12, с. 102].

Слід підкреслити, що християни залучені до сфери економіки, не менше ніж інші люди. Більшість віруючих людей працює на підприємствах, в державних установах, займається бізнесом, підкорюючись світським економічним законам та правовим нормам певного суспільства, в якому вони живуть. Разом з тим християни мають особливу сферу церковної економіки, де господарське життя регламентується як законами держави, так і специфічними правилами релігійної організації. Економіка приходу, монастиря, єпархії

– цілком звичні поняття для Церкви. Ця сфера господарювання належить до внутрішнього відання релігійної організації і залишається закритою для публічного доступу. І саме це часто викликає інтерес, критику й осуд у суспільному середовищі. Адже проголошення аскетичності та смиренності часто не узгоджується з демонстрацією використання надмірної розкоші як в побутовому, так і церковному житті архієреями різних християнських конфесій.

Насамкінець можна назвати такі аспекти взаємозв'язку християнства з економікою в сучасному соціальному середовищі: по–перше, християнське вчення певним чином впливає на світогляд та світосприйняття як віруючих, так і громадян, що мають інші переконання і проживають в одному соціокультурному середовищі. Воно як прямо, так і побічно може формувати інструментальні шляхи життєдіяльності людей (наприклад, сприяє формуванню прощарку підприємців або гальмувати цей процес). По–друге, релігійні організації та релігійні центри (громада, монастир, патріархія тощо) можуть бути самостійним економічним фактором. По–третє, дозволи та обмеження в повсякденному житті віруючих багато в чому визначають особливості споживчої поведінки (харчування, одяг, речі першої необхідності, ритуальні товари і послуги). По–четверте, релігійні громади формуються як стійке коло спілкування індивідів та малих соціальних груп. Вони поділяють етичні норми і створюють стійкі соціальні зв'язки, що полегшує економічні операції, оскільки робить поведінку їх учасників більш передбачуваною та зменшує економічні ризики і витрати. По–п'яте, участь релігійних організацій та послідовників певного віровчення в політичному та економічному житті місцевих, державних чи міжнародних політико–правих організацій та підприємств створює можливості впливати на прийняття господарських рішень.

В сучасних умовах кризи ідентичності, переплетіння релігійних чинників з економічними і політичними, релігії беруть на себе відповідальність за розвиток морально–етичних нормативів як повсякденного життя, так і світу праці, що пов'язане з ідеалом побудови на Землі більш справедливого і гуманного суспільства. У той же час християнські церкви та богослови–теоретики не мають відповіді на те, яким чином можна практично реалізувати цей задум. А дискусії в цьому плані зазвичай зводяться до абстрактної ідеї індивідуального вибору шляху вдосконалення та спасіння. Економіка та господарча діяльність, праця людини є долею цього земного нинішнього світу і підготовкою та випробуванням для майбутнього тисячолітнього царства, що мислиться в холистичній перспективі, де економічна діяльність повністю відпадає.

Список використаних джерел

1. Вебер, Макс. 1990. 'Избранные произведения', Пер. с нем. Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко, М.: Прогресс, 808 с.
2. Коваль, ТБ., 2014. 'Религия и экономика: Труд, собственность, богатство', Нац. исслед. ун–т «Высшая школа экономики», М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 349 с.

3. 'Компендіум соціальної доктрини Церкви', 2008, К.: *Кайрос*, 549 с.
4. Назаров, ІВ., 2008. 'Свобода против закона: цивилизация на весах Спасения', *Монография*, К.: Изд. ПАРАПАН, 224 с.
5. Назаров, ІВ., 2011. 'Перспективи розвитку економічної теорії: конфлікт християнської та гуманістичної парадигми у світлі ідей «Філософії господарства» С. М. Булгакова', *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*, К.: КНУ імені Тараса Шевченка, №131, с.16–20.
6. 'Основы социальной концепции Русской Православной Церкви'. [online] Доступно: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>
7. 'Свод нравственных принципов и правил в хозяйствовании'. [online] Доступно: <https://mospat.ru/archive/page/church-and-society/30427.html>
8. Симонов, ВВ., игумен Филипп. 2005. 'Церковь – общество – хозяйство', М.: *Наука*, 702 с.
9. Сомин, МВ. 2015. 'Православный социализм как русская идея', М., 544 с.
10. Сомин, МВ. 'Основные парадигмы христианского ставления до экономико–социальной сферы'. [online] Доступно: <http://xic.com.ua/peredannja-pro/10-peredannja-pro/52-osnovni-paradygmy-hrystyjanskogo-stavlenija-do-ekonomiko-socialnoj-sfery>
11. 'Социальная позиция протестантских церквей России'. [online] Доступно: <https://www.cef.ru/documents/docitem/article/1379387>
12. 'Социально–политические системы в сравнительном контексте: цивилизации и идентичности', 2013, Под редакцией А. С. Железнякова и Т. Н. Литвиновой, М.: *ИС РАН*, 350 с.

References

1. Veber, Maks. 1990. 'Izbrannye proizvedenija (Selected Works)', Per. s nem. Sost., obshh. red. i poslesl. Ju. N. Davydova; Predisl. P. P. Gajdenko, M.: *Progress*, 808 s.
2. Koval', TB., 2014. 'Religija i jekonomika: Trud, sobstvennost', bogatstvo (Religion and economy: Labor, property, wealth)', *Nac. issled. un–t «Vysshaja shkola jekonomiki»*, M.: *Izd. Dom Vysshej shkoly jekonomiki*, 349 s.
3. 'Kompennium social'noi' doktryny Cerkvy (Compendium of the social doctrine of the Church)', 2008, K.: *Kajros*, 549 s.
4. Nazarov, IV., 2008. 'Svoboda protiv zakona: civilizacija na vesah Spasenija (Freedom against the law: civilization on the scales of salvation)', *Monografija*, K.: *Izd. PARAPAN*, 224 s.
5. Nazarov, IV., 2011. 'Perspektyvy rozvytku ekonomichnoi' teorii': konflikt hrystyjans'koi' ta humanistychnoi' paradygmy u svitli idej «Filosofii' gospodarstva» S. M. Bulgakova (Prospects for the development of economic theory: the conflict of the Christian and humanistic paradigm in the light of the ideas of «Philosophy of the economy» S. M. Bulgakov)', *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Serija Ekonomika*, K.: *KNU imeni Tarasa Shevchenka*, №131, s.16–20.
6. 'Osnovy social'noj koncepcii Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi (Fundamentals of the social concept of the Russian Orthodox Church)'. [online] Dostupno: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>
7. 'Svod nraivstvennyh principov i pravil v hozjajstvovanii (The code of moral principles and rules in economic management)'. [online] Dostupno: <https://mospat.ru/archive/page/church-and-society/30427.html>
8. Simonov, VV., igumen Filipp. 2005. 'Cerkov' – obshhestvo – hozjajstvo (Church – Society – Economy)', M.: *Nauka*, 702 s.
9. Somin, MV. 2015. 'Pravoslavnyj socializm kak russkaja ideja (Orthodox socialism as a Russian idea)', M., 544 s.
10. Somin, MV. 'Osnovni paradygmy hrystyjans'kogo stavlenija do ekonomiko–social'noi' sfery (The main paradigms of Christian attitude toward the economic and social sphere)'. [online] Dostupno: <http://xic.com.ua/peredannja-pro/10-peredannja-pro/52-osnovni-paradygmy-hrystyjanskogo-stavlenija-do-ekonomiko-socialnoj-sfery>
11. 'Social'naja pozicija protestantskih cerkvej Rossii (The social position of the Protestant churches of Russia)'. [online] Dostupno: <https://www.cef.ru/documents/docitem/article/1379387>
12. 'Social'no–politicheskie sistemy v sravnitel'nom kontekste: civilizacija i identichnosti (Socio–political systems in a comparative context: civilization and identity)', 2013, Pod redakciej A. S. Zhelezjakova i T. N. Litvinovoj, M.: *IS RAN*, 350 s.